

2023, Vol. 4(3), 643-652
© The Author(s) 2023
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2023.129
Article type: Commentary Article

Received: 03.10.2023
Accepted: 04.10.2023
Published Online: 09.10.2023

Alara Sert*, Nur Tüysüz**

Sanatta Sansür Mekanizması Nasıl İşliyor: OHAL ve Sonrası *How the Censorship Mechanism Works in the Arts: State of Emergency and its Aftermath*

Öz

Son 20 yılda iktidarın giderek daha otoriterleşmesi ve elindeki tüm imkanları birer baskı aracı olarak kullanması gibi sebeplerle Türkiye’de insan hakları durumu ciddi şekilde geriledi. Sanatsal ifade özgürlüğü de şüphesiz zarar gören alanlardan biri. Bu yazıda, Susma Platformu’nun 2016’dan itibaren kültür ve sanat alanında sansür ve otosansüre dair yürüttüğü izleme verilerinden yola çıkarak iktidarın sansür mekanizmasının sanatta işleyişi ele alınmaktadır. Olağanüstü Halin (OHAL) bir milat olduğu bu yazıda sansür mekanizmasının temel olarak yasama, yürütme, yargı ve “devlet-dışı aktörler” nezdinde nasıl yerleştiği, işlediği ve kalıcı hale getirildiği ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

643

Abstract

Turkey has seen a serious backslide in human rights in the last 20 years where the government has become increasingly authoritarian and has used any tool at its disposal as a means of oppression. Artistic freedom of expression is undoubtedly one of the areas that have been affected. This piece focuses on the functioning of the government’s censorship mechanism in the arts based on the data collected by Speak Up Platform (Susma Platformu) through its monitoring activities about censorship and self-censorship in the field of arts and culture since 2016. This article, where the State of Emergency period is a starting point, tries to reveal how the censorship mechanism is established, how it operates and is made permanent through the legislature, executive, judiciary and “non-state actors”.

Anahtar Kelimeler

Sansür, sanatsal ifade özgürlüğü, caydırıcı etki

Keywords

Censorship, artistic freedom of expression, chilling effect

* Susma Platformu, alaraasert@gmail.com.

** Susma Platformu, nurtuysuz@gmail.com.

Kültürel haklar ve ifade özgürlüğünün kesişiminde yer alan sanatsal ifade özgürlüğü, ağırlıklı olarak bu hakların özel bir görünümü olarak değerlendiriliyor. Sanatsal ifade, demokratik ve çoğulcu toplumlarda diyalog kurmak, değişim yaratmak, kültürlerin devamlılığının sağlanması veya salt estetik ya da insani ekseninde bir ifade biçimi olarak işlev görebilir. Son yıllarda hem küresel düzeyde hem de Türkiye’de kaybolan demokratik ve çoğulcu değerlerle birlikte sanatsal ifade özgürlüğü hem eserler hem sanatçılar hem de bunların temsil ettikleri topluluklar bakımından hedeftedir.

Susma Platformu (Susma)¹ bu arka planla 2016 yılında kültür ve sanat alanlarında sansür ve otosansürle mücadele etmek, bu tür ifade özgürlüğü ihlallerine maruz bırakılan kişi ve grupları güçlendirmek ve desteklemek için kuruldu. Susma, çalışmalarını Türkiye’nin tabii olduğu Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere Avrupa Konseyi (AK) ve Türkiye Anayasası’nda² sanatsal ifade özgürlüğünü güvence altına alan insan hakları çerçevesine dayandırmaktadır.

Bu yazıda, Platform’un kurulduğu 2016 yılından itibaren iktidar baskısıyla kültür ve sanat alanında yerleş(tiril)en sansür ve otosansür mekanizmalarının nasıl işlediğine dair genel bir izlek çıkarmayı ve olağanüstü hal sürecini (OHAL) bir milat olarak kullanarak son yedi yılı hatırlamaya çalışmayı hedefliyoruz. OHAL ilanıyla birlikte pek çok hakkın askıya alınması, Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) aracılığıyla rejimin niteliğinin otoriterleşmesi ve sonrasında KHK’ların kalıcılaşmasıyla hukukun üstünlüğü başta olmak üzere demokrasinin olmaz pek çok ilkesi ciddi şekilde erozyona uğradı. Şüphesiz sanatsal ifade özgürlüğü de süreçten nasibini aldı. İktidarı eleştiren, eleştirmek bir yana çizdiği çerçevenin dışına çıkan hiçbir fikre, sanatsal faaliyete ve üretime izin vermeyen bir hal aldı. OHAL’i takip eden yıllarda herhangi bir olumlu gelişme yaşanmadı. Aksine, sanatsal ifade özgürlüğüne yapılan müdahale biçimlerinin kalıcılaşmasına tanıklık ettik. Bu yazıda Susma’nın çalışmalarından hareketle iktidarın sansür ve otosansür mekanizmasını nasıl ve hangi temel yapılarla yerleştirdiğini ve işlediğini tartışmayı amaçlıyoruz.³

Yasama

İki yıl süren OHAL boyunca sansür mekanizmasının temellerinin yasa değişiklikleri ile atıldığı söylenebilir. Bu değişikliklerin birinci ortak noktası, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmeleri ve Anayasa’da güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin göz ardı edilmesidir. İkincisi, söz konusu değişiklikler için KHK’ların sıklıkla kullanılması ve daha da önemlisi OHAL bittikten sonra da KHK rejiminin kalıcılaşmasıdır. Son olarak da bu yazının odak noktası itibarıyla kültür ve sanat alanında yetkili olan müdürlük, bakanlık ya da denetleyici görev ifa eden birimlerin üye yapısı, finansal işleyişi ya da karar mekanizması değiştirilerek bağımsız işleyişlerinin önü kapatılmıştır.

15 Temmuz 2016’da gerçekleşen Darbe Girişimi; akabinde 20 Temmuz’da ilan edilen OHAL ve KHK sistemin otoriterleşmesi için atılan en önemli adımlardan oldu. OHAL süresince

çıkarılan 32 KHK ile kamudan toplam 134 bin 144 kişi ihraç edildi, 3 bin 213 kişinin rütbesi söküldü, en az 228 bin 137 kişi tutuklandı. 2 bin 271 özel öğretim, 15 üniversite, iki konfederasyona bağlı toplam 19 sendika kapatıldı. Türkiye edebiyatının en uzun soluklu dergilerinden Evrensel Kültür de dahil olmak üzere 30 yayının olduğu 174 medya ve yayın kuruluşu, MED Kültür Sanat Derneği, Seyr-i Mesel Tiyatrosu, Dicle Fırat Kültür Sanat Derneği'nin de içinde olduğu 1414 dernek ve 145 vakıf kapatıldı. Ayrıca 94'ü Demokratik Bölgeler Parti'li (DBP) olmak üzere toplam 99 belediyeye kayyım atandı.⁴ Kayyımların müdahale ettikleri alanların başında kadınlara yönelik kazanımlar ile kültür ve sanat etkinlikleri geldi. Belediyeler bünyesinde kadınlara yönelik olan bütün hizmetler kaldırıldı, kültür merkezleri kapatıldı, festivaller iptal edildi, tiyatrolar ve sanat kurumları işlevsiz hale getirilip parklar başta olmak üzere kamusal alanların Kürtçe olan isimleri değiştirildi, heykeller tahrip edilerek kaldırıldı.

18 Temmuz 2018'de kaldırılmasına rağmen pek çok temel hakkın yanı sıra sanatsal ifade özgürlüğünün de askıya alındığı OHAL süreci, çeşitli düzenlemelerle kalıcılaşarak bugünkü halini aldı. 18 Temmuz 2018'de OHAL'in kaldırılmasından hemen sonra 25 Temmuz 2018'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kabul edilen ve 31 Temmuz'da yürürlüğe giren 7145 sayılı Bazı Kanun ve KHK'larda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun önde gelen yasal düzenlemedir.⁵ "Sürekli OHAL Kanunu" olarak tanımlanan düzenlemenin yazının konusu bağlamında getirdiği en büyük değişiklik valiliklere tanınan yetkilerin sınırlarının uygulamada giderek genişlemesine zemin hazırlamasıdır.

OHAL bitmeden hemen önce, kültür ve sanat alanında doğrudan yetki sahibi birimlerin yapısı değiştirildi. Bu konudaki en önemli iki örnek Devlet Tiyatroları (DT) ve Devlet Opera ve Balesi'dir (DOB). KHK ile yapılan düzenlemelerle DT ve DOB kuruluş kanunları lağvedilerek işleyişe ilişkin pek çok yetki Cumhurbaşkanlığına devredildi. Bu süreçle birlikte DOB ve DT "bağlı kuruluş" sıfatıyla Bakanlığa bağlı olarak, tüm karar yetkilerini yitirmiş şekilde faaliyet gösterir hale geldi. Böylece otonomileri ortadan kaldırılarak yönetici ya da yetkili kadroların belirlenmesi bütçeleri de dahil olmak üzere Bakanlığın inisiyatifine bırakıldı.

RTÜK ve Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu gibi denetleyici göreve sahip olması gereken kurumların yapılarının "yeniden düzenlenmesi"yle zaten sansür aracı olarak işleyen bu birimler iktidar tarafından daha da araçsallaştırılmaya müsait hale getirilmiştir. 1994'te yayın hizmetlerini denetlemek ve düzenlemek amacıyla kurulan "tarafsız bir kamu tüzel kişiliği" olan RTÜK'ün yetki ve denetleme alanı Eylül 2018'de yürürlüğe giren düzenlemeyle⁶ internet yayınlarını da içine alacak şekilde genişletildi. Böylece RTÜK, bir süredir ana akım medya ve mecralardaki sansürün etrafından dolaşmak için kullanılan dijital platformlardaki internet yayınlarının içeriklerine de yasak uygulayabilir hale geldi. Bu mecrada yayın yapmak isteyen kanallara ve platformlara RTÜK'ten lisans ve iletişim yetkisi alma yükümlülüğü getirildi. Önceki yıllarda dijital platformlardan yapılan yayınlar, ana akım medyada (RTÜK'ün de sayesinde) yerleşmiş olan sansürle baş etmek için bir yöntem olarak kullanılmışsa da 2021'de yürürlüğe giren 7252 ve 7253 sayılı kanunlar ile bu mecralar da denetim altına alındı.

2018’de yapılan değişiklik ile Başbakanlığa bağlı olan Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlanmıştır. Kurul, Bakan tarafından belirlenen bir başkan ve beş birim amirinden oluşmaktadır. Üyelerin uzmanlıkları ve nitelikleriyle ilgili herhangi bir standart olmamakla birlikte incelenen eserin neye göre ve nasıl değerlendirilerek muzır ilan edileceği de belirtilmemiştir. Bakanlık, 2020 yılında telefon, form, e-posta, WhatsApp, BİP iletişim seçenekleri üzerinden başvuru yapılabilen Muzır İçeriklere İhbar Hattı kurmuştur. Yalnızca ocuk ve gençlik kitapları değil, yetişkinlere yönelik kitaplar da Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu tarafından incelenip “muzır” bulunabilmektedir.

Yürütme

İktidarın yürütme organları, birçok hak alanının, uygulama seviyesinde en etkili ve artık neredeyse “tek yetkili” konumuna yerleşmektedir. Tüm yetkileri kendinde toplayan Cumhurbaşkanlığı makamı, kararlarını otonom olamayan bakanlar, merkezi idare otoritesi ve “denetleyici yetkiye” sahip yapılarla uygulamaktadır. Öte yandan sanatsal ifade özgürlüğü bakımından denetleyici görev görmesi gereken ancak özellikle tarafsızlığını tamamen yitirmiş olan yapılar da salt sansür mekanizması olarak faaliyet göstermektedir.

646

DOB ve DT yapılan değişiklikler sonucu şeffaflığını yitiren, kamuya bağlı olması sebebiyle de giderek daha fazla otosansürle anılan yapılar haline geldi. Kurumların işleyiş konusunda tamamen Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı olmaları nedeniyle herhangi bir yetkilerinin kalmadığı “güvenlik soruşturmaları” sonucu sözleşmelerin yenilenmediği, sahnelenmek veya yayımlanmak istenen tiyatro, performans ve filmlerin sansürlendiği sıklıkla dile getirilmektedir. Aynı zamanda karmaşık ve keyfiyete açık bürokratik engeller de bir sansür aracı olarak kullanılmaktadır. Bürokrasinin en sembolik örneklerden biri Bakanlığın sinema ve belgesel alanında zorunlu tuttuğu “eser işletme belgesi”dir. Artık neredeyse tüm festivaller için zorunlu olan belgenin verilebilmesi için eserin “Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu’ndan” geçmesi gerekliliği, sürecin sıklıkla bir sansür aracı olarak kullanılmasına imkân sağlamaktadır. Kurul, başvuru değerlendirme sürecinde yönetmen ve yapımcıların talep edilen değişikliği yapmaması halinde belgeyi vermeyerek “uygun görmediği” eserleri dolaylı şekilde sansürlenebilmektedir.⁷

Radyo, televizyon ve 2018 yılında yapılan değişiklikle dijital platformları da denetlemekten sorumlu olan, özerk ve tarafsız bir kurum olması gereken RTÜK, en caydırıcı sansür araçlarının başında gelmektedir.⁸ İdari para cezası, program durdurma ve ekran karartma kararları vermekte yetkili olan Kurul, cezalarını “devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne, milli ve manevi değerlere, ailenin korunması ilkesine, Türk aile yapısı” gibi muğlak, keyfiyete açık ve içeriği iktidar tarafından belirlenen “değerlere aykırılık” sebebiyle kesmektedir. Kurul, “terörün mimikle övüldüğü”⁹ gerekçesiyle idari para cezası gibi çeşitli absürt kararlara da imza atmıştır. Son dönemde ise, iktidarın güncel politikasına uygun şekilde dijital veya ana akım platformlarda yer alan her türlü LGBTİ+ temalı içerik de RTÜK tarafından sansürlenmektedir. Hatta, Anaya-

sa, ceza kanunu ve Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmelerinde yer alan ayrımcılık yasasını ihlal ederek Eylül 2023'te LGBTİ+ karşıtı bir gösteriye çağrı yapan kamu spotunun RTÜK tarafından onaylanması ve dijital platform yayıncılarıyla bu ekseninde yapılacağı duyurulan bir toplantı kararıyla RTÜK'ün bu tavrını sürdürüleceğini söylemek mümkün.¹⁰

Benzer şekilde Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu da bir diğer sansür aracı olarak etkindir. Kurul, 2018-2022 yılları arasında değerlendirdiği 72 kitabın 36'sının zararlı olduğuna kanaat getirmiş, "müstehcenlik suçu" ile ilgili de adli makamlara yönelik 10 bin 500 adli bilirkişi raporu hazırlamıştır. Kurulun son dönemde re'sen inceleyerek muzır ilan ettiği kitaplar, ağırlıklı olarak çocuk, gençlik ve yetişkin edebiyatında toplumsal cinsiyet, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve insan hakları temalarına odaklanmaktadır. İktidarın etkisiyle yerleşen cinsiyetçi, homofobik ve transfobik yaklaşım kurulun gerekçelerinde açıkça seçilebilmektedir. Örneğin, Asi Kızlara Uykudan Önce Hikâyeler için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın öne sürdüğü gerekçe "çocuklarda transeksüalitenin özendirilmesiydi".¹¹

Mülki idare amirleri, OHAL ile birlikte yetkileri kanunda ve uygulamada en fazla genişleyen, büyük oranda hukuksuz kararlarla hak ihlallerine yol açan araçlardan biri haline geldi. Valilik ve kaymakamlıkların il ve ilçelerde kanunda yer alan yetkilerini sınırsızmışçasına kullanarak yapılmak istenen kültür ve sanat etkinliklerini doğrudan yasaklama yoluna gittikleri görülmektedir. Yasaklama kararları genel olarak bir tanım olmayan ve muğlak gerekçelere dayanmaktadır: Cumhuriyetin temel nitelikleri, devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması, genel sağlık ve genel ahlakın korunması. Belli bir etkinlik için yapılan bildirimler ise çoğunlukla mülki idare tarafından "uygun görülmediği" gerekçesiyle yasaklanmaktadır. Yasak kararları genelde 15 günlük periyotlarla ilan edilmekle birlikte, bitiş süresi belli olmayan (örn. OHAL boyunca¹², açıkça süresiz ilan edilen¹³) ya da kesintisiz olarak tekrarlayan yasaklama kararları¹⁴ da sıklıkla kullanılan yöntemler arasındadır. Bu kararlar, sanatsal ifade özgürlüğünün yanında Anayasa ve uluslararası insan hakları normlarını da kapsayan çoklu hak ihlallerine yol açmaktadır.

Mülki idarenin, özellikle kitlesel nitelikteki kültürel ve sanatsal etkinlikleri yasakladığı da görülmektedir. Yukarıda bahsedilen gerekçelere dayanarak doğrudan yasaklanan festival ya da konserlerin yanında, etkinliğin parçası olan bazı faaliyetleri sebebiyle de "müzik ve alkol yasağı", "ormanda konaklama yasağı", "çevrenin korunması" gibi dolaylı gerekçelerle de birçok etkinlik engellendi. Etkinlik organizatörlerinin devam edebilmek için bazı öğelerden vazgeçmesi halinde bile (örneğin Kazdağları Ekofest'te olduğu üzere) etkinlikler yasaklanmaya devam etti. Bu "üstü kapalı" engellerin de doğrudan yasaklama amacı taşıdığını göstermektedir. Mülki idare aynı zamanda festivalin içeriğine, hangi sanatçıların sahne alacağına bile müdahale etmektedir. 21. Munzur Kültür ve Doğa Festivali'nde sahne alması planlanan Grup Yorum, Grup İsyân Ateşi ve Veradardz Folk Grup, Tunceli Valiliği'nin aldığı kararla festival programından çıkarıldı. Festival Komitesi'nin mülki idarenin kararını desteklemesi de otosansürü göstermesi açısından çarpıcıdır.

2016-2023 arasındaki yıllara valilik ve kaymakamlık yasaklarının damga vurduğunu söylemek mümkündür. Kitlesel olarak yapılması planlanan etkinlikler, iktidarın “sakıncalı” veya “yasak” addettiği temalar ve muhalif gruplar, yasaklardan en fazla etkilenenler arasındadır. Özellikle Kürt illerinde kesintisiz olarak devam eden festival, tiyatro, şenlik, performans, konferans gibi faaliyetleri içeren etkinlik ve toplanma özgürlüğü yasakları uzun süreler boyunca burada yaşayan kitlelerin birçok temel hak ile birlikte kültürel ve sosyal hayata katılım hakkını da ihlal etmektedir. Bir sonraki bölümde detaylandırılacağı üzere hak ihlallerini yargı yoluyla da tazmin etmek çoğunlukla mümkün değildir.

Yargı

Türkiye’de ifade özgürlüğüne yönelik yargı müdahalesi, her dönem farklı yöntemlerle karşımıza çıkmaktadır. Belli dönemin ön plana çıkan taktikleri belli tarihsel süreçlerde geri plana itilirken yerlerine yeni araçlar gelmektedir. Her dönemin ortak keseni ise ceza yargılamalarının ifade özgürlüğünün kısıtlanması, belli çerçeveye içine hapsedilmesi, çerçevenin dışında kalan bütün seslerin ise susturulması için kullanılmasıdır. Seksenli ve doksanlı yıllarda yaygın olarak kullanılan suçlamalar, “Atatürk’e, Türklüğe hakaret” ve “ülkenin bölünmez bütünlüğünü bozma” suçlamaları ile ilgiliyken, AK Parti döneminde bunların yerini dine, hükümete ve cumhurbaşkanına hakaret sebebiyle başlatılan ceza yargılamaları almıştır. “1990’larda yaygın olarak başvuru terör mevzuatı ise AK Parti’nin ilk döneminde sönümlenmekle birlikte Açılım Süreci’nin bitmesi ve 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında daha da yaygın bir şekilde yeniden canlandırılmıştır.”¹⁵ Öğrencilerden, gazetecilere, sosyal medya kullanıcılarından sanatçılara kadar iktidarı eleştiren ve/veya muhalif herkese binlerce ceza davası açılmaktadır.¹⁶

2016 yılından bu yana yapılan izleme faaliyetlerinde sanatçılara yönelik belirli suç isnatları öne çıkmaktadır. Sanatçılar, eserler ve bunların yapım ya da yayımına dahil olanlar TCK ve TMK’da yer alan örgüt propagandası, örgüt üyeliği gibi suç isnatlarıyla yargılanmaktadır. Özellikle Kürtçe sinema, belgesel, müzik ya da yayınlar başta olmak üzere çeşitli yelpazede eserler bu isnatlarla yargılanabiliyor ve yasaklanabiliyor.¹⁷ Her ne kadar sanatsal ifade özgürlüğü ile birlikte siyasi ifade ve eleştiri, uluslararası mahkeme kararlarıyla sabit şekilde yüksek bir korumadan yararlınsa da özellikle muhalif sanatçılara her yıl daha fazla Cumhurbaşkanı’na hakaret isnadıyla dava açılmakta. Bununla birlikte “halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik” de sıklıkla sanatçılara yöneltilen isnatlar arasında. Soruşturma, yargılama, para ya da hapis cezası gibi tüm süreçler kendi başlarına bir cezalandırma aracı olarak işletilirken ve alanda otosansürün yerleşmesinde büyük bir rol oynamakta.

Yargı süreciyle ilgili endişe verici bir eğilim ise ne Türkiye’nin taraf olduğu insan hakları sözleşmeleri, ne Anayasa hükümleri ne de AYM ya da AİHM gibi ulusal ya da bölgesel yargı kararlarının tanınmıyor olmasıdır. Hukuksuzca verilen yargı kararları bir yana, problem alanlarında çözüm getirmesi ve emsal teşkil etmesi gereken çeşitli kararlar, uygulamada herhangi bir değişikliğe yol açmıyor. AYM’nin farklı başvurularda hapis hanelerde kitapların kişilere teslim

edilmemesinin¹⁸, belgesel film çekim izninin verilmemesinin¹⁹, eser tescil kaydının reddinin²⁰ ifade özgürlüğü ihlali olduğuna hükmedilmesi, sanatsal ifade özgürlüğüne yönelik baskıların ya da aktörlerin bu isnatlarla cezalandırılması veya yargılanmasının önüne geçmedi. Benzer şekilde, özellikle ifade özgürlüğü konusunda sıkça tekrarlanan temel AİHM değerlendirmesi ifade özgürlüğünün “saldırgan, şok edici veya rahatsız edici” bir eser ya da ifade için de geçerli olduğu ve bunların demokratik bir toplum “olmazsa olmazlarından” olduğu prensibi son 20 yılda Türkiye’de etkisini yitirmiş durumda.²¹ Nihai olarak, iktidarın “sakıncalı” gördüğü alanlarda sanatsal ifadenin sınırları tarihsel olarak hep belirsiz²² ve artık hukuki olarak da öngörülemez durumdadır.

“Devlet dışı aktörler”

Bütün sansür mekanizmalarına eşlik eden bir diğer olgu da özellikle son yıllarda artan oranda gözlemlendiğimiz hedef gösterme ve karalamadır. İktidar, “vatandaşın tepkisine kulak verip derhal harekete geçerek” sansür araçlarını devreye sokmaktadır. Nefret söylemi ile birlikte bazı durumlarda can güvenliğini dahi tehdit edecek sınırlara ulaşan hedef göstermelere karşın bir koruma mekanizmasının olmaması, aksine faillere sağlanan cezasızlık zırrı, “caydırıcı etki” yaratmakta, otosansür mekanizmasının da devreye girmesine neden olmaktadır. Irk ve etnik köken, dil, din ve inanç, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, göçmenlik veya mültecilik başta olmak üzere toplumda belirli temellerde dezavantajlı kılınan gruplar, özellikle nefret söyleminin hedefi haline gelmektedir.

Hedef gösterme, nefret söylemi ve karalama mekanizması sanatçıların eserlerini geri çekmesine ya da kurumların söz konusu eserleri sergilememesine neden olmakta veya bazı durumlarda ise soruşturma ve kovuşturmalara neden olmaktadır. 11 ve 12. Contemporary İstanbul sanat fuarlarında iki eser hedef gösterilerek etkinlik siviller tarafından baskına uğradı. 2016’da kendilerini “milliyetçi muhafazakar” olarak tanımlayan bir grup, üzerinde II. Abdülhamit resmi olan mayo giymiş kadın heykelinden rahatsız oldukları gerekçesiyle fuarı bastı ve eser fuardan çekildi.²³ 2023’te ise Artİstanbul Feshane’de açılan *Ortadan Başlamak* sergisi eserlerin “pagan ritüelleri, çıplaklık içeren ve polis düşmanlığı yapan fotoğraflar, LGBT propagandası yapan ve sosyalizmi öven filmler” gibi gerekçelerle hedef gösterildi, nihai olarak sergiye soruşturma açıldı.

Görsel sanatlar alanında genelde sansür tartışmasının iktidarın fail olduğu bir perspektiften yürütülmesine karşın alandaki büyük aktörlerin daha üstü örtülü ve sessiz bir biçimde sansür mekanizmalarına dahil olmaktadır. Özellikle de alanda neredeyse tekelleşmiş olan özel sermayenin “kar amacı gütmeyen” girişimleri ya da sanat piyasasından kar elde etmeye odaklı kurumlar, faaliyetlerini icra ederken iktidarın çizgisinden aykırı düşmemeye dikkat ediyor. Kültür ve sanat alanına hakim aktörler bu hedef gösterme-tehdit-kamuoyu talebi silsilesine maruz kalmaktan çekindikleri için belli sanatçılara yer vermekten imtina ederek örtük sansür uyguluyorlar.²⁴ Bu bağlamda da alandaki aktörlerin sermaye ve iktidarla içinde oldukları işbirlikleri ve yatırım ortaklıkları da bir baskı aracı olarak sansürün bir dışlisi haline geliyor.²⁵

Sistemin bir parçası olmayan veya sansüre karşı tepki koyan kültür ve sanat aktörleri de hedef gösterme, karalama kampanyaları ile karşılaşılıyorlar ve katılabilecekleri, parçası olabilecekleri üretim ve sergileme, satış gibi imkanların daralması dolayısıyla ekonomik kesintiler gibi sansür ve cezalandırma araçlarına maruz bırakılıyor. Sansüre uğrayan sanatçılara örnek olarak “açık” olarak addedilen sahne kıyafetleri, LGBTİ+’lara yönelik desteğiyle sürekli hedef gösterilen şarkıcı Gülşen, imam hatipli sahne arkadaşına yönelik şakası yüzünden “halkı kin ve düşmanlığa tahrik” suçlamasıyla tutuklandı, hakkında önce ev hapsi ve 10 ay hapis cezası verilerek hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verildi.²⁶ Aleyna Tilki, Melike Şahin, Mabel Matiz gibi müzisyenler kadın ve LGBTİ+ oldukları ve/veya bu hareketlere destek verdikleri için benzer baskılara maruz bırakıldılar.

Sonuç yerine

AK Parti iktidarı, kültür ve sanat politikalarını şekillendirmek, bu alandaki aktörleri kendi çizdiği çerçevenin dışına çıkarmamak için kanun ve yönetmelikleri, yargıyı, denetim mekanizmalarını ve buna eşlik eden hedef gösterme, karalama, kriminalize etmeyi birer araç olarak kullanmaktadır. Özellikle son yıllarda giderek sayısı artan iktidar yanlısı sivil toplum örgütleri ve oluşturulan platformlar üzerinden gerçekleşen hedef göstermeler, devlet nezdinde karşılık bulmakta, hedef gösterilen etkinlikler yasaklanmakta, sanatçılar, sanat profesyonelleri veya sanat kurumları hakkında soruşturmalar başlatılmaktadır. Bu bağlamda iktidar tarafından örgütlenme özgürlüğü ve katılım hakkı yeniden çerçevelenerek zaten “uygun görmediği” etkinlikleri yasaklamak için söz konusu hedef göstermeler bir araç olarak kullanılmaktadır. Böylelikle toplantı ve gösteri hakkının, örgütlenme özgürlüğünün ve katılım hakkının sınırları; kimin ne derece dahil olabileceği de iktidar tarafından belirlenmektedir.

Söz konusu araçların bir diğer etkisi de caydırıcı etki yaratması ve otosansürü beslemesidir. Hedef göstermelerin kimi durumlarda etkinliklerin yasaklanmasına veya ekonomik kayıplara neden olduğu, kimi örneklerde ise nefret söylemlerinin hedefi olma, soruşturma ve kovuşturmalarda yüz yüze gelinmesi gibi sonuçlar kişiler bakımından güvensizlik yaratmakta ve söz konusu güvensizlik beraberinde otosansürü getirmektedir. Üstelik nefret söylemi ve tehditlere karşı hukuk sisteminin işletilmemesi de güvensizliği perçinlemektedir.

Tablonun karanlık yüzünün yanında yazıda bu noktaya kadar ifade edilmeyen mücadelenin de varlığının altını çizmek gerekiyor. Sanatçılar, kolektifler, aktivistler ve sivil toplum örgütleri daralan hareket alanına rağmen kültür ve sanat alanında ifade özgürlüğünü korumak için çaba sarf ediyor. Sansür mekanizmaları her daim işletilse ve taktik değişirse de “hayatta kalma stratejileri” de her daim var olacak. Yeni dayanışma ağlarının örülmesi, dezavantajlı kılınmış grupların sesine kulak vermek ve nihai olarak her alanda olduğu gibi kültür ve sanat alanında susmamak gerekiyor.

- 1 Yıllık izleme raporları için bkz.: <https://susma24.com/sansur-censor/>
- 2 Anayasa md. 26, md. 27 ve md. 64.
- 3 Yazı, Ulaş Karan'ın Siyah Bant için kaleme aldığı "Sanatta İfade Özgürlüğü, Sansür ve Hukuk" adlı yayında sanatsal ifade özgürlüğüne yapılan müdahalelere ilişkin kullandığı sınıflandırma baz alınarak bölümlendirilmiştir. Bkz.: Ulaş Karan, **Sanatta İfade Özgürlüğü, Sansür ve Hukuk**, Siyah Bant, 2013.
- 4 Ayrıntılar için bkz.: İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), **21 Temmuz 2016-20 Mart 2018 Olağanüstü Hal Uygulamaları: Güncellenmiş Durum Raporu**, 17 Nisan 2018, https://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2018/04/Ola%C4%9Fan%C3%BCst%C3%BC-Hal_17042018.pdf, (erişim tarihi: 18.08.2023).
- 5 Ayrıntılar için bkz.: İnsan Hakları Derneği (İHD), "Sürekli OHAL'i Düzenleyen 7145 Sayılı Kanun Hakkında", <https://www.ihd.org.tr/surekli-ohali-duzenleyen-7145-sayili-kanun-hakkinda/>, (erişim tarihi: 28.08.2023).
- 6 Bkz.: 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun
- 7 2016'da Bira Mi'tetin belgeseli, 2017'de Son Şnitzel kısa filmi.
- 8 Kurul'un 2023'ün ilk 8 ayında sadece 27 kararı bulunuyor, bu sayı 2021 yılı için 46 karardı. Bkz: Ali Safa Korkut, "RTÜK'ün sansür karnesi: En çok "iktidarı eleştirenler" cezalandırıldı", *Bianet*, 21.04.2022, <https://m.bianet.org/bianet/medya/260768-rtuk-un-sansur-karnesi-en-cok-iktidari-elistirenler-cezalandirildi> (erişim tarihi: 01.09.2023).
- 9 Susma Platformu, "RTÜK'ten Halk TV'ye, TELE 1'e ve FOX TV'ye ceza", <https://susma24.com/rtuktan-halk-tvye-tele-1-ve-fox-tvye-ceza/>
- 10 Agos Gazetesi, "Vartan Estukyan, "RTÜK'ten dijital platformlara 'LGBTİ+ ögeler' cezası", 04.08.2023, <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/28973/rtuktan-dijital-platformlara-lgbti-ogeler-cezasi>,
- 11 Independent Türkçe, Lale Elmacıoğlu, "Dört çocuk kitabının "muzır" bulunma gerekçesi: Şiddet, cinsiyet karşıtlığında aşırılık ve çocuklarda transseksüalitenin özendirilmesi", 01.10.2019, <https://www.indyturk.com/node/76311/k%C3%BClt%C3%BCr/d%C3%B6rt-%C3%A7ocuk-kitab%C4%B1n-%C4%B1n-%E2%80%9Cmuzur-%C4%B1r-%E2%80%9D-bulunma-gerek%C3%A7esi-%C5%9Fiddet-cinsiyet-kar%C5%9F%C4%B1t%C4%B1-%C4%9F%C4%B1nda> (erişim tarihi, 08.08.2023).
- 12 Tunceli Valiliği, Basın Açıklamaları Ve Toplantı Gösteri Yürüyüşleri İle İlgili Valilik Emri, <http://www.tunceli.gov.tr/basin-aciklamalari-ve-toplanti-gosteri-yuruyusleri-ile-ilgili-valilik-emri>
- 13 Ankara Valiliği'nin 18 Kasım 2017 tarihli LGBTİ+ eylem ve etkinliklerini yasakladığı karar için bkz.: Ankara Valiliği, Yasaklama Kararına İlişkin Basın Duyurusu, 19.11.2017, <http://www.ankara.gov.tr/yasaklama-kararina-iliskin-basin-duyurusu-19112017>, (erişim tarihi: 01.09.2023)
- 14 Van Valiliği'nin 21 Kasım 2016'dan Temmuz 2022'ye kadar yaklaşık 2000 gün süren ve kesintisiz devam eden yasaklama kararları. bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, **Van Valiliği Anti-Demokratik Yasak Kararlarına Son Vermeli!**, 09.11.2021, <https://tihv.org.tr/basin-aciklamalari/van-valiligi-anti-demokratik-yasak-kararlarina-son-vermeli/> (erişim tarihi: 01.09.2023)
- 15 Yaman Akdeniz, Kerem Altıparmak, **Türkiye'de Can Çekişen İfade Özgürlüğü: OHAL'de Yazarlar, Yayıncılar ve Akademisyenlerle İlgili Hak İhlalleri**, İfade Özgürlüğü Derneği, 2018, s.5.
- 16 İnternet üzerindeki sansür ve ifade özgürlüğü müdahalelerin bir diğer ayağını da sosyal medya paylaşımları gerekçesiyle haklarında soruşturma ve kovuşturma açılan kişi sayısındaki artışta gözlemlemek mümkün. Söz konusu yasal işlemlerin özellikle "cumhurbaşkanına hakaret" ve "terör örgütü propagandası yapmak" iddialarıyla başlatıldığı gözlemlenmektedir. 2018 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından paylaşılan verilere göre: "Terör örgütü propagandası yapan, bu örgütleri öven, terör örgütleri ile iltisaklı olduğunu alenen beyan eden, halkı kin, nefret ve düşmanlığa sevk eden, devlet büyüklerine hakaretlerde bulunan, devletin bölünmez bütünlüğüne ve toplumun can güvenliğine kast eden, nefret söylemleri içeren 42.406 sosyal medya hesabı ile ilgili çalışma yapılmış, tespit edilen 18.376 kişi hakkında yasal işlem yapılmıştır." İçişleri Bakanlığı, 1 Ocak – 31 Aralık 2018 Yılı İçerisinde Yürütülen Operasyonlar, <https://www.icisleri.gov.tr/1-ocak-31-aralik-2018-yili-icerisinde-yurutulen-operasyonlar>, (erişim tarihi: 10.08.2023).
- 17 Bakır filmi yönetmenleri Çayan Demirel ve Ertuğrul Mavioglu 2017'den beri "terör örgütü propagandası" suçlamasıyla yargılanıyor. Nû Jin belgeseli yönetmeni Veysi Altay ve gösterimi yapan Yılmaz Güney Sineması Müdürü Dicle Anter 2021'de hapis cezası aldı. Ferhat Tunç, Koma Awaza Azad, Grup Munzur ise Newroz kutlamalarında seslendirdikleri şarkılar sebebiyle yargılandı ve ceza aldı. Avesta ve Aram Yayınları bu isnatlarla kitap toplatma ve yasaklama kararlarından en fazla nasibini alan iki yayınevi olarak öne çıkıyor.
- 18 Anayasa Mahkemesi, Recep Bekik ve diğerleri, B. No: 2016/12936, 27.3.2019.
- 19 Anayasa Mahkemesi, Nejla Demirci, B. No: 2019/25823, 30.3.2022.
- 20 Anayasa Mahkemesi, Mehmet Ali Gündoğdu ve Mustafa Demirsoy, B. No: 2015/8147, 8.5.2019.
- 21 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Handyside v. Birleşik Krallık App No: 5493/72, (ECHR 1976), para 49.

- 22** Banu Karaca, Images delegitimized and discouraged: Explicitly political art and the arbitrariness of the unspeakable. *New Perspectives on Turkey*, (2011), 45, 158.
- 23** Sanatçı tarafından yapılan açıklama şu şekilde: “Ülkemizin olağanüstü bir dönemden geçtiği süreçte, toplumumuzu artık iyiden iyiye yoran, yaşama sevincimizi aşağı çeken gerginlik unsurlarına bir yenisini eklemek adına eserimi Contemporary İstanbul’dan çekme kararı aldım.” bkz. Susma Platformu, “Contemporary İstanbul’a II. Abdülhamit baskını”, 06.11.2016, <https://susma24.com/contemporary-istanbula-milliyetci-muhafazakar-baskin/> (erişim tarihi: 28.08.2023).
- 24** bkz. Eylem Ertürk ve Sevim Sancaktar (editör), Hafıza Merkezi, Hafıza ve Sanat Konuşmaları 2020, (2021).
- 25** Bkz.: 2017’de Gırgır dergisinde Musa Peygamber’e ilişkin bir karikatürün tepki çekmesiyle Sözcü Grubu’nun dergiyi kapatma kararı aldı. Susma Platformu, “İfade özgürlüğü adına kara bir gün”, 17.02.2017, <https://susma24.com/ifade-ozgurlugu-adina-kara-bir-gun/> (erişim tarihi: 14.08.2023), 2023’te 18. İstanbul Bienali küratör seçimlerinde Defne Ayas’ın “sakıncalı” bulunduğu iddiasıyla seçilmemesi üzerine yaşanan kriz. Argonotlar, Özlem Altunok, “Bienal krizi ve İKSV’nin sessizliğine dair”, 20.08.2023, <https://argonotlar.com/bienal-krizi-ve-iksvnin-sessizligine-dair/>, (erişim tarihi: 22.08.2023).
- 26** Susma Platformu, “Gülşen’in yargılandığı davada karar açıklandı”, 04.05.2023, <https://susma24.com/gulsenin-yargilandigi-davada-karar-aciklandi/> (erişim tarihi: 13.08.2023).